

*Риндзак О.Т.,**к.е.н., старший науковий співробітник
відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону,
Державна установа «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долишнього НАН України»**Рісний О.П.,**аспірант кафедри управління персоналом та економіки праці,
Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України,
директор Львівського міського центру зайнятості*

МОНІТОРИНГ МОБІЛЬНОСТІ НЕЗАЙНЯТОГО НАСЕЛЕННЯ В СИСТЕМІ РЕГУЛЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ПРАЦІ

Анотація. За результатами соціологічного моніторингового дослідження у статті проаналізовано динаміку змін рівня мобільності незайнятого населення Львівщини за чотири роки (2013–2016 рр.). Зокрема, йдеться про її два основні взаємопов'язані види: трудову та територіальну мобільність. Розроблено пропозиції щодо основних шляхів уповільнення темпів втрат людського потенціалу регіону і країни.

Ключові слова: безробітні, трудова мобільність, територіальна мобільність, міграційні установки, мігрант, ринок праці.

Постановка проблеми. Інтенсивна міжнародна міграція населення стала невід'ємним складником сучасного глобалізованого світу. Україна бере активну участь у міграційних процесах і як країна-донор, і як реципієнт мігрантів, і як важлива транзитна зона. Однак однією з найважливіших проблем нині є проблема міграційних втрат. Так, за офіційними даними, сукупна чисельність емігрантів – вихідців із нашої країни становить приблизно 5 млн. осіб, третина з яких має базову або закінчену вищу освіту [1]. До того ж за останній період спостерігається тенденція до зростання масштабів еміграції з України (як правило, для працевлаштування за кордоном). Значні соціально-демографічні, економічні втрати окремих регіонів – донорів робочої сили, держави у цілому та переважно трудовий характер зовнішньої міграції актуалізують потребу вдосконалення не лише міграційної політики, а й вирішення проблем безробіття, розроблення нових підходів до регулювання національного та регіональних ринків праці. Одним із важливих складників реформування механізмів регулювання ринку праці є здійснення якісної оцінки ситуації на ринку праці, що, крім іншого, передбачає дослідження мобільності працездатного населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі багато вітчизняних і зарубіжних учених присвячують свої праці проблемі мобільності населення. Вагомий внесок у дослідження цієї теми здійснили такі українські науковці: С. Вовканич, О. Грішнова, М. Долишний, А. Колот, Е. Лібанова, О. Малиновська, В. Онікієнко, С. Пирожков, У. Садова, Л. Семів, О. Шаблій та ін. Проблема мобільності займаються такі закордонні автори: М. Армстронг, Л. Джуелл, С. Естрін, М. Кастельс, Р. Сміт, Р. Харбісон та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість наукових праць ґрунтується на статистичній інформації, присвячена теоретико-методологічним основам дослідження мобільності або ж аналізу наявного територі-

ального, міжгалузевого, професійного руху населення, зміні його соціального, чи професійного статусу [2; 3]. Статистика мобільності населення дає змогу ідентифікувати найважливіші проблеми та розробляти відповідні заходи політики регулювання ринку праці, соціально-економічної та міграційної політики щодо їх вирішення. Тобто йдеться переважно про політику реагування. Водночас в умовах демографічної та економічної кризи важливо посилювати превентивні заходи державної політики, спрямовані на збереження, примноження та ефективне використання людського потенціалу держави. Їх розроблення та реалізація базуються не лише на оцінці реальної ситуації в міграційній та соціально-трудої сферах, а й на виявленні чинників територіальної мобільності населення, на прогнозах обсягів та основних напрямів міграційних потоків, визначенні готовності працездатних громадян до праці в Україні чи поза її межами. Тобто йдеться про необхідність дослідження мобільності як потенції, здатності й готовності особи (групи осіб) до навчання, зміни професії, місця проживання тощо.

Мета статті полягає у соціологічній моніторинговій оцінці мобільності населення за період із 2013 по 2016 р. (на прикладі Львівської області) та розробленні пропозицій щодо основних шляхів уповільнення темпів втрат людського потенціалу регіону і країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті цього дослідження мобільність розглядаємо як характеристику рівня «рухливості» індивіда, його здатність, потенційну готовність до певного типу змін (професії, виду діяльності, місця прикладання праці чи місця проживання і т. п.). Зокрема, запропоноване у статті дослідження стосується двох основних видів мобільності: трудової та територіальної (міграційної).

Для дослідження мобільності безробітних, їх готовності до працевлаштування в Україні та поза її межами Державною установою «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» спільно з Львівським міським центром зайнятості було проведено несуттєвельне анкетне опитування (на основі стратифікованої вибірки). Основними ознаками стратифікації стали ті соціально-демографічні характеристики населення, які значною мірою впливають на рівень його мобільності, а саме: вік, стать і освіта. Анкетування проводилося серед безробітних осіб, які зверталися по допомогу щодо працевлаштування до Львівського міського центру зайнятості восени 2013–2016 рр. Щороку розповсюджувалося по 500 анкет. Однак, урахувавши рівень їх повернення та відсіювання за коректністю заповнення, аналізу підлягало 360 анкет за 2013 р., 400 – за 2014 р., 350 – за 2015 р. та 345 – за 2016 р.

Одним із вихідних моментів оцінки трудової мобільності населення є виявлення причин його тимчасової незайнятості. Загалом усе різноманіття причин безробіття поділяють на такі групи: економічні (спад виробництва, ліквідація, реорганізація, перепрофілювання підприємства, зміна форми власності); соціально-нормативні (звільнення за порушення трудової дисципліни); соціальні (звільнення за власним бажанням через незадовільний рівень оплати праці, нерегулярність її виплат і т. п.); соціально-демографічні (відсутність на ринку праці вакансій для випускників навчальних закладів різного рівня, звільнення зі строкової військової служби) та ін. [4, с. 141–142]. Результати опитування показали, що в 2013 р. частота добровільних і вимушених звільнень була майже однаковою і становила відповідно 40% і 38,5% усіх причин (табл. 1). Далі відбувалося поступове зростання частки тих, хто звільнився добровільно за одночасного скорочення примусово звільнених: у 2016 р. вони становили вже 44,7% та 35,3%. Найбільш поширеною причиною добровільного безробіття є низький рівень оплати праці, вага якого зростає: з 15,9% у 2013 р. до 23,8% у 2016 р. Серед примусових звільнень найбільшу частоту вибору отримала така причина, як скорочення штатів. У 2013 і 2015 рр. майже кожен десятий з опитаних не зміг працевлаштуватися після закінчення вищого навчального закладу. Однак у 2016 р. частка цієї групи безробітних скоротилася до 3,8%. Слід зауважити, що це відбувається на тлі високого рівня молодіжного безробіття у Львівській області та його зростання за останній період. Така ситуація може свідчити про те, що звертання по допомогу до центрів зайнятості не є популярним способом вирішення проблем працевлаштування серед молоді.

Ще одним важливим індикатором трудової мобільності незайнятих осіб слугує вибір ними способів вирішення проблем власного працевлаштування і загальна готовність до її вирішення. Загалом за результатами опитування можна констатувати наявність у безробітних чіткої позиції щодо пошуку

роботи в межах своєї країни. Так, на запитання: «Що ви готові зробити, щоб оперативніше вирішити проблему власного працевлаштування?» більшість із них вибирала варіант активного пошуку роботи за спеціальністю в Україні (табл. 2). При цьому найбільша частка респондентів демонструвала готовність такого пошуку в 2014 році (76%), а найменша – у 2016 р. (64,3%). Тобто можна констатувати, що за досліджуваний період відбулося певне зменшення частки немобільних громадян, які не хочуть змінювати спеціальність чи виїжджати за межі України. Водночас у 2016 р. зменшилася частка охочих отримати другу спеціальність: з 18,9% (2013 р.) до 15,1% (2016 р.). Кожен п'ятий із респондентів висловив готовність пройти курс професійної підготовки чи перепідготовки, а ще чверть – узагалі змінити вид діяльності. Досить популярним варіантом відповіді став також намір розпочати власну справу: його вибирали від 21,3% (2014 р.) до 29,6% (2016 р.) респондентів. Такий результат показує, що стимулювання розвитку підприємництва в регіоні є актуальною альтернативою безробіттю та виїзду за кордон економічно активного населення. Слід зауважити, що трудова міграція як основний спосіб вирішення проблеми працевлаштування є прийнятною для порівняно невеликої частки опитаних (12–16%). Окрім того, за досліджуваний період знизилася частка осіб, які вибрали варіант виїзду за кордон на постійно: з 9% у 2013 р. до 4% у 2016 р.

Найменш популярним способом оперативного вирішення проблеми власного працевлаштування для учасників опитування стали поїздки на тимчасові заробітки в інші регіони України або ж повне переселення в інші регіони. Ці варіанти відповіді отримували від 1% до 4% вибору. Така ситуація вказує на низький рівень внутрішньої мобільності населення та на необхідність розроблення ефективних механізмів стимулювання внутрішньої міграції як альтернативи зовнішній.

Позитивним є той момент, що варіант «нічого не робити» жодного року не отримав й одного відсотка вибору (коливався в

Таблиця 1

Основні причини безробіття, % опитаних (2013–2016 рр.)

Причини безробіття	2013	2014	2015	2016
<i>Звільнився добровільно, у т. ч. через (у% до всіх причин):</i>	40	39,6	44,7	44,7
низький рівень оплати праці	15,9	16,5	23,4	23,8
нестабільність виплат зарплати	5,3	4	4,6	2,6
шкідливі, погані умови праці	4,2	3,3	4,6	6,4
незручний режим роботи	5,6	5,5	2,9	7,3
зміну місця проживання	2,8	3	3,2	4,4
значну віддаленість помешкання від роботи	2	2	3,4	5
конфлікт у трудовому колективі	4,2	5,3	2,6	5,2
<i>Звільнили примусово, у т. ч. через (у% до всіх причин):</i>	38,5	44,7	37,8	35,3
закриття підприємства	10,8	11,2	12,9	10,8
зміну спеціалізації п-ва	0,6	1,3	0,6	0,9
скорочення штатів	19,3	25,4	20,3	17,5
порушення трудової дисципліни	0,3	0,8	0	0,3
закінчення строку дії контракту	7,5	6	4	5,8
Не зміг працевлаштуватися після ВНЗ	11,7	7	9,4	3,8
Не зміг працевлаштуватися після роботи за кордоном	0,3	0,5	1,2	0
Інші причини	9,5	8,2	6,9	6,2
Всього	100	100	100	100

Джерело: складено авторами за результатами моніторингового дослідження

Розподіл відповідей на запитання: «Що ви готові зробити, щоб оперативно вирішити проблему власного працевлаштування?» (2013–2016 рр.), % спостережень¹

Варіанти відповідей	2013	2014	2015	2016
Продовжувати активно шукати роботу за спеціальністю в Україні	70,3	76,0	72,6	64,3
Отримати другу спеціальність	18,9	19,0	16	15,1
Пройти курс професійної підготовки чи перепідготовки	21,4	26,5	23,8	21,2
Змінити вид діяльності	26,7	22,8	20	26,4
Розпочати власну справу	28,9	21,3	23,5	29,6
Переїхати жити і працювати в інший регіон України	4,4	1,5	0,9	3,8
Їздити на тимчасові заробітки в інші регіони України	1,4	1,8	1,2	2,3
Їздити на тимчасові заробітки в інші країни	5,8	6,0	8,1	6,1
Виїхати за кордон на роботу на тривалий час	9,7	5,8	9,5	6
Виїхати за кордон на постійне місце проживання	8,9	7,5	6,8	4,1
Нічого не робити	0,3	0,8	0,3	0,6
Інше	0,6	0,8	0,3	0

¹ Можна було вибирати кілька із 11 запропонованих альтернатив, тому частка відповідей у підсумку становить більше ніж 100%.

Джерело: складено авторами

Способи забезпечення матеріального добробуту, найбільш прийнятні для безробітних, % спостережень¹

Варіанти відповіді	2013	2014	2015	2016
Постійна, добре оплачувана робота в Україні	94,7	93	91,6	91,3
Відкриття власної справи	36,1	26,5	23,9	24,2
Постійна, добре оплачувана робота за кордоном	15,3	11	16,7	12,2
Робота в кількох місцях	16,1	14	10,1	9
Державна підтримка	10	11,5	6,3	5,8
Тимчасові заробітки за кордоном	7,8	5,8	11,5	4,4
Здача житла/землі в оренду	6,7	3,8	3,5	3,8
Використання попередніх заощаджень	4,2	6,5	2,3	3,8
Підтримка родичів	6,1	5,8	7,2	2,9
Підтримка друзів та знайомих	1,4	1	0,6	0,6
Грошові перекази від родичів з-за кордону	1,1	1,3	0,9	0,3

¹ Можна було вибирати кілька із 14 запропонованих альтернатив, тому частка відповідей у підсумку становить більше ніж 100%.

Джерело: складено авторами

межах від 0,3% до 0,8%). Це може свідчити про активну життєву позицію респондентів, їх високий рівень трудової мобільності та про відсутність у них патерналістичних очікувань. Цю гіпотезу можна частково перевірити за допомогою дослідження найбільш прийнятних для респондентів механізмів забезпечення їх матеріального добробуту. Так, у відповідях на запитання: «Які механізми забезпечення матеріального добробуту для вас найбільш прийнятні?» більшість респондентів (91–95%) протягом чотирьох років таким механізмом вибрала для себе постійну, добре оплачувану роботу в Україні (табл. 3). Загалом усі відповіді, які отримали 1% і більше підтверджень, проранжовано нами від найбільш до найменш популярних за результатами 2016 р., оскільки остання найновіша інформація здебільшого представляє основний науково-практичний інтерес.

Наступним за частотою вибору прийнятним варіантом для респондентів стало відкриття власної справи. При цьому підприємницькі наміри найбільш сильно були виражені в 2013 р. і потім поступово зменшувалися: з 36% (2013 р.) до 24% (2016 р.). Постійна, добре оплачувана робота за кордоном зайняла третій ранг значущості (за частотою отриманого вибору) в 2015 і 2016 рр. Натомість у 2013 і 2014 рр. цей ранг займала робота в кількох місцях. Показовим є зменшення частки респондентів,

які сподіваються на державну підтримку: якщо в 2013 р. їх було 10%, то в 2016 р. – 5,8%. Однак поряд із цим пунктом вони також указували такі активні заходи, як постійна робота в Україні, зайнятість у кількох місцях чи відкриття власної справи.

Тимчасові заробітки за кордоном були найпопулярнішим варіантом відповіді в 2015 р. порівняно з іншими досліджуваними роками. Зокрема, якщо в 2015 р. 11,5% респондентів вибрали цю альтернативу, то в 2016 р. – лише 4,4%. У підсумку можна стверджувати, що близько 17% безробітних у 2016 р. розглядали міграцію як найбільш прийнятний спосіб матеріального забезпечення своєї сім'ї. Для порівняння: частка таких осіб у 2013 р. становила 23%, 2014 р. – 17%, 2015 р. – 28%. Тобто й у цьому питанні 2015 р. виділяється найбільшою виразністю міграційних настроїв населення.

Значно рідше учасники опитування вказували на такі варіанти, як: здача житла/землі в оренду, використання попередніх заощаджень, підтримка родичів або друзів, знайомих, грошові перекази з-за кордону. При цьому на продаж власного майна, підтримку недержавних установ чи отримання грошей у кредит, щоб забезпечити свій матеріальний добробут, не наважився практично ніхто з респондентів (ці три варіанти відповіді вибрало 0–0,4% респондентів).

Найбільш бажаними видами економічної діяльності, у яких безробітні бачать своє працевлаштування у майбутньому, за весь досліджуваний період були: інформація та телекомунікації; торгівля і послуги; промисловість. Окрім того, у 2014–2015 рр. досить популярними були такі сфери, як освіта, культура, туризм, а в 2016 р. – фінансова та страхова діяльність. Найменш бажаними для працевлаштування видами економічної діяльності є: діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, операції з нерухомим майном, сільське господарство та лісництво.

Територіальну мобільність безробітних було досліджено нами за допомогою виявлення рівня їх готовності до працевлаштування за кордоном у найближчих п'ять років. При цьому серед потенційних мігрантів ми розрізняємо ймовірних і «твердих». Так, особи з позитивними міграційними установками, але ще не прийнятим рішенням щодо міграції є ймовірними мігрантами. Для «твердих» мігрантів, окрім позитивних міграційних установок, характерним є психологічний стан готовності до виїзду з певного населеного пункту, переселення, прийнятим рішенням щодо міграції та певними діями, пов'язаними з реалізацією цього рішення. Результати проведеного нами дослідження показали, що за досліджувані роки частка «твердих» трудових мігрантів має хвилеподібну динаміку. Так, у 2013 р. частка таких мігрантів становила 19,8%, а в 2014 р. зменши-

лася на 6 відсоткових пунктів (рис. 1). Проте, вже у 2015 р. вона зросла аж у два рази порівняно з попереднім роком, а в 2016 р. знову спостерігається незначне скорочення, до 22% респондентів. На нашу думку, певне зменшення частки «твердих» трудових мігрантів у 2016 р. частково зумовлене початком хоча й незначного, але все ж зростання економіки України.

Беручи до уваги соціально-політичні події досліджуваного періоду (обрання нового уряду, президента), є підстави припустити, що зниження міграційної готовності населення у 2014 р. пов'язане з патріотичними настроями, позитивними очікуваннями змін і надіями на краще майбутнє. Натомість різке зростання міграційних преференцій безробітних у 2015 р. може слугувати індикатором загального розчарування й обманутих надій, а також пов'язане з розпалом воєнних дій на Сході України.

Про високий рівень територіальної мобільності представників незайнятого населення міста Львова свідчать також результати відповідей на запитання: «Якщо б у вас була можливість працевлаштування за кордоном, то чому б ви не поїхали на постійне місце проживання хотів би кожен п'ятий учасник опитування. Підняти своє матеріальне становище за рахунок виїзду за кордон на кілька років виявило бажання 18,6% респондентів, ще 13,6% – поїхали би на тимчасові заробітки, а 12,7% – з роз-

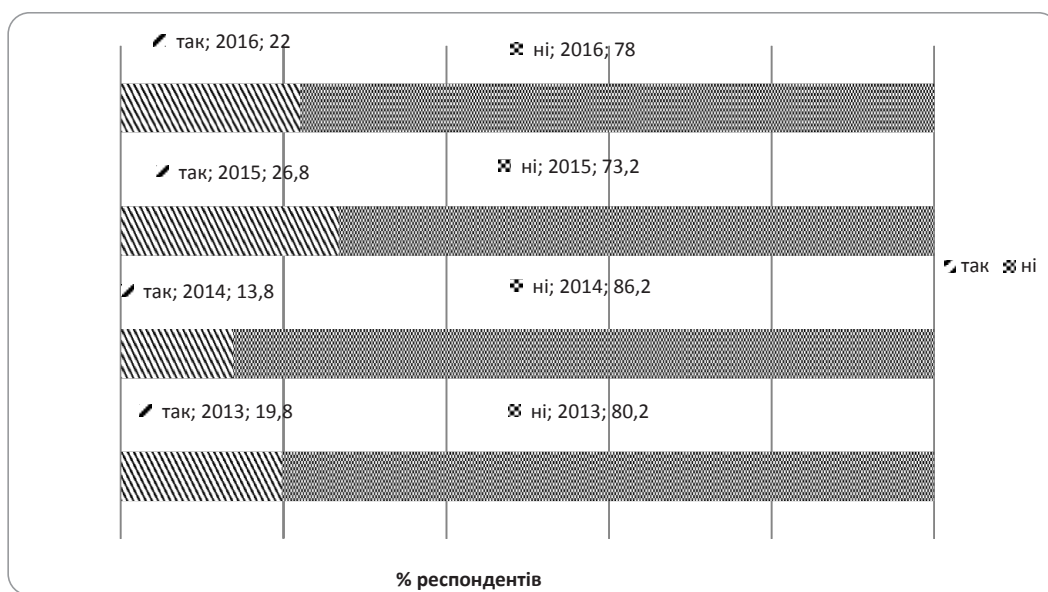

Рис. 1. Відповіді на питання: «Чи маєте плани працевлаштування за кордоном у найближчі 5 років?» (за результатами панельного опитування 2013–2016 р.)

Джерело: складено авторами

Таблиця 4

Міграційні преференції безробітних (за результатами панельного опитування 2013–2016 рр.), %

Відповіді	2013	2014	2015	2016
Виїхав би на постійне місце проживання за кордон	32,2	23,8	31,4	21,3
Виїхав би на кілька років за кордон, щоб підняти своє матеріальне становище	17,2	17,5	18	18,6
Поїхав би на тимчасові заробітки за кордон	7,5	11	10	13,6
Поїхав би за кордон лише з пізнавальною, розважальною метою	14,7	16,5	12,3	12,7
Не виїжджав би за кордон	29,2	29,8	26	33,2
Важко відповісти	3,9	1,4	7,5	0,6

Джерело: складено авторами

важальною чи пізнавальною метою. Таким чином, можна констатувати наявність позитивних міграційних установок у більш ніж половини безробітних. Водночас важливо зауважити, що третина опитаних не виїжджали би за кордон узагалі.

Під час вибору перших трьох варіантів відповіді (табл. 4) респонденти мали можливість указати країну, до якої б вони поїхали. Так, особи, котрі прагнули б виїхати за кордон на постійне місце проживання чи на кілька років, вписали такі країни: Данія, Ізраїль, США, Канада, Німеччина. Польща ж стала країною «притягування» для потенційних тимчасових заробітчан. Слід зауважити, що значна кількість учасників опитування просто вказували «ЄС» або ж не вписували жодної країни.

Далі було з'ясовано, яка ж країна відповідає уяві респондентів про сприятливі умови працевлаштування. На це запитання не знаходила відповіді майже третина учасників дослідження кожного досліджуваного року. Решта вказували такі країни (у порядку спадання частоти вибору): США, Канада, Німеччина, Польща, Велика Британія, Швейцарія. Решта країн отримали незначну кількість вибору. Цікаво зауважити, що 5–7% респондентів сприятливою країною для працевлаштування все ж вважають Україну.

Порівняльний аналіз відповідей респондентів за чотири досліджувані роки показав відчутні зміни намірів учасників опитування лише за одним пунктом. Так, у 2014 р. частка осіб, які висловили бажання виїзду за кордон на постійне місце проживання, знизилася на 10% порівняно з 2013 р. У 2015 р. вона знову зросла майже до показника 2013 р. і становила 31,4%, а в 2016 р. знову зменшилася. Кількість бажаючих виїхати за кордон на кілька років, щоб підняти своє матеріальне становище, залишилася майже незмінною – 17–19%. Так само практично не зазнав змін і відсоток респондентів, які поїхали б за кордон лише з пізнавальною, розважальною метою. Натомість за чотири роки майже вдвічі зросла частка осіб, які надали б перевагу тимчасовим заробіткам за кордоном. Помітним у 2015 р. є зростання кількості учасників опитування, котрі вагалися з відповіддю на поставлене запитання. Група осіб, які взагалі не виїжджали б за кордон, найвищою є в 2016 р. і становила третину всіх респондентів.

Висновки. Результати проведеного моніторингу показали високий рівень територіальної мобільності респондентів, зокрема йдеться про їх налаштованість на зовнішню міграцію. Так, половина безробітних є потенційними мігрантами, а приблизно кожен десятий належить до категорії «твердих» мігрантів. Водночас учасники опитування продемонстрували чітку позицію щодо активного пошуку роботи в Україні. У зв'язку із цим, а також урахувавши продемонстрований у процесі дослідження високий рівень трудової мобільності безробітних та їх підприємницької налаштованості, актуальним є створення сприятливих умов для розвитку самозайнятості і малого бізнесу, а також удосконалення системи профе-

сійної підготовки, перепідготовки чи перекваліфікації кадрів як дієвих способів вирішення проблем безробіття. В умовах міграційних втрат необхідним стає стимулювання внутрішньої трудової територіальної мобільності населення як альтернативи зовнішній міграції.

Отже, запобігти масовому виїзду працездатних громадян за межі країни допоможе вдосконалення системи оплати праці, а також поліпшення можливостей працевлаштування на національному та регіональних ринках праці. Перспективою подальших досліджень із цієї проблематики є розроблення пропозицій щодо механізмів створення нових робочих місць в Україні.

Література:

1. Скільки українців живе та працює за кордоном – МЗС. URL: <https://ukr.media/ukrain/266250/>.
2. Приймак В.І. Трудова мобільність населення України і регіональні ринки праці. Регіональна економіка. 2001. № 4. С. 76–82.
3. Семів Л.К., Семів Р.А. Мобільність робочої сили в умовах ринкової економіки. Соціально-трудова потенціал: теорія і практика; за ред. М.І. Долішнього, С.М. Злупка. К.: Наукова думка, 1994. Ч. 1. С. 98–125.
4. Садова У., Семів Л. Регіональні ринки праці: аналіз та прогноз; відп. ред. академік НАН України М.І. Долішній. Львів, 2000. 264 с.

Риндзак О.Т., Рисний О.П. Моніторинг мобільності незанятого населення в системі регулювання регіональних ринків труда

Анотація. По результатам социологического мониторингового исследования в статье проанализирована динамика изменения уровня мобильности незанятого населения Львовщины за четыре года (2013–2016 гг.). В частности, речь идет о ее двух основных взаимосвязанных видах: трудовой и территориальной мобильности. Разработаны предложения по основным путям замедления темпов потерь человеческого потенциала региона и страны.

Ключевые слова: безработные, трудовая мобильность, территориальная мобильность, миграционные установки, мигрант, рынок труда.

Ryndzak O.T., Risnyy O.P. Monitoring of mobility of unemployed in the system of regional labor markets regulation

Summary. According to the results of the sociological monitoring study, the dynamics of changes in the level of mobility of the unoccupied population of L'viv region in four years (2013–2016 years) is analyzed in the article. In particular, it deals with its two related types: labor and territorial mobility. Proposals for slowing down the rate of loss of human potential of the region and the country are given.

Keywords: unemployed, labor mobility, territorial mobility, migration attitudes, migrant, labor market.